

CİLT 1

KIŞ 1414/1993

SAYI 2

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkılâb

Ekolojik Bir Bilince Doğru*

A. R. Agwan**

Küçük Güzeldir (Small is Beautiful)'in yazarı E. F. Schumacher, "Biz tabiat ile savaş halindeyiz ve eğer kazara bu savaşı kazanırsak, kaybeden yine biz olacağız" demişti. Modern insanlığın bu paradoksu evrensel bir kabul görmemiştir. Fakat insanlığın çevreye karşı olan bu tek taraflı savaşında herhangi bir yavaşlama işareti de neredeyse hiç yoktur. Bundan dolayı insanlık pek de uzak olmayan bir çöküşe hızlı bir şekilde yaklaşmaktadır.

Bu bunalımı çözmek için "barış sedaları" 1940'ların sonlarında, erken bir dönemde işitilmiş olmasına rağmen, bu çağrılar ancak son zamanlarda değerli görülmeye başlanmıştır. Sonuç olarak da global çevre hareketi gelişim ile ilgili stratejilerin istikametini biçimlendirmeye başlamıştır. Fakat ne yazık ki çevre tahribatına karşı artmakta olan ilgi hâlâ yüzeysel olup, kuşatıcı ve bütüncü görünmemektedir. Artmakta olan ilgi, tabii kaynakların sömürülmesi ve gelişme ile ilgili süreçlerin devamlılığı ile tahdit edilmiştir. Bununla beraber, global tartışmada hem kuşatıcı hem de "derin ekoloji" bakış açılarından pek beğenilmeyen bir kaç ses elbette işitilebilir.

Bütüncü yaklaşım taraftarları insanlığın çevre bunalımı hakkındaki bilincinin yetersiz olduğu kanaatinde idirler. Onlara göre, medeniyetin doğuşundan itibaren insanlığın bütün tecrübe birikiminden elde edilecek tarafsız bir ekoloji bilinci ve nihaî, yalın gerçeğin bütün yönlerinin gözönüne alınması gerekir.

* A. R. Agwan, "Towards an Ecological Consciousness," *AJSS*, Vol. 10, No. 2 (Summer 1993), ss. 238-248.

** A. R. Agwan, Yeni Delhi, Hindistan'da Institute of Objective Studies'in müdürüdür.

Yeni Ekolojik Hakikat

Uzunca bir süredir, ekolojik bunalımın anlaşılması ve çözümü hakkında müzakerelerde bağlantılı bir bakış üzerinde durulmaktadır. Bu görüşe göre “tabiat bir ilişkiler ağıdır” ve bu nedenle “bu bağlantının inkârı varlığın inkârı demektir” (Skolinowski 1991). Üstelik bu görüş insan toplumunun bu bağlantısının sınırlarını biyosfer ve arkasının canlı-cansız tüm üyelerinin daha büyük bir bağlantısına doğru genişletir. Bu görüşte olanlarca, insanlar maddî ve kültürel çevrelerinin kaynak havuzundan istifade ederlerken bu geniş aileye karşı mükellefiyetlerini yerine getirebilsinler ve bütün ilişkilerini hürmete lââyık kılabilsinler diye “kâinat ailesi” kavramı geliştirilmiş ve insanlığın davranış kalıplarını buna göre şekillendirmesi arzu edilmiştir.

Başlangıçta bir derin ekoloji hareketi teklif edilmişti. “Derin ekoloji” ifadesi, ekolojik dengenin daha etraflı bir şekilde anlaşılmasını teşvik etmeye mafuttur (Fernandes 1991). Şüphesiz derin ekoloji, hayatın çok yönlü tezahürlerinin karşılıklı dayanışması ve birliğinin farkına varan sezgisel bir anlayış hakkındaki bilimsel çerçeveyi ve bilimsel çerçevenin teknolojik vasıta ve metodlarını aşmıştır. Bu durum aynı zamanda “sağlam bir insanlık ekolojisi”ne delâlet etmektedir” (John Paul II 1990).

Ortaya çıkan bakış açısı kâinatın aslî değerini keşif ihtiyacını hedeflemesinin yanısıra, dikkatleri yaratılıştaki bütünlüğün ve “kâinat vatandaşları”nın dayanışmasına çeker. Bu çerçevede insanmerkezcilik (anthropocentizm)’in yeri yoktur ve insanlık bütünüün tamamlayıcı bir parçası olarak belirlemektedir. Bu görüş açısı ayrıca insanoğlunu insanlığın biyosferdeki rolünün tamamlayıcılığını kabul etmeye ve bu gezegende yaşamasına yardım eden tabii olayların karmaşık dengesini anlamaya ve değerlendirmeye sevk etmektedir.

Yeni ekolojik gerçekçiliğin kökleri, asırlardır devam eden insanlık tecrübesinin çok geniş birikim kaynaklarına dayanmakta olup, dinî dünya görüşü içerisinde daha kolay anlaşılır bir şekilde işlenebilir. Bundan dolayı, insanlığın gelişimi açısından değerlendirildiğinde, çevre bunalımıyla ilgili olarak çokdinli bir anlayış, insan çevresiyle ilgili bakış açılarının daha iyi bir tasvirini sunması bakımından dana elverişlidir.

Kâinatın Bütünlüğü

Dinî geleneklerin çoğu, tabiatı Tanrı’nın O’nu hem gizleyen hem de ifşa eden nihaî bir tecellisi olarak tanımlarlar. Tanrı ile tabiat arasındaki ilişki Yaratıcı’nın yaratılmış ile olan ilişkisi gibidir. Yahudilik ve Hıristiyanlığa göre: Tanrı yarattığı şeyi hayatımızla ilişkilendiren deliller bırakmıştır: mevsimine göre yağmurları, yiyeceklerimizin olgunlaştığı hasat mevsimini ve kalbimizi dolduran iyi

duyguları bahşeder. Bütün bunlar, Onun vücûd'una, huzûru'na ve sevgisine şehadet eder (Fernandes 1991). İslâmî ifadeye göre tüm kâinat, tabii olayların teşkil ettiği işaretlerle (*âyât*), (Kitab-ı Mukaddes'in diliyle *vestiga Dei*) yazılmış bir kitaptır (Nasr 1990). Bütün yaratıklar bir taraftan O'nun emirlerine itaat eder ve takdir edilmiş mükellefiyetlerini ifa ederlerken, diğer taraftan sürekli bir şekilde insanlığı tabiattaki yerini ve rolünü oynamaya teşvik ederler. Zerdüşt'ün öğretmelerinde Ahura Mazda (Hayatın ve Hikmetin Tanrısı) bütün dünyayı ilahî bir kanunla (*asha*) yönetir. Aynı anlayış *Vedalar*daki (*ṛta*), Konfüçyüsçülük'teki (Cennet Yolu) ve Kur'ân'daki (*fessevvâ*) geleneklerinin temelini oluşturur. Bu anlayışlar âlemşumûl düzene ve "kâinatın vatandaşları" tarafından riayet edilen kanunlara delalet ederler. Bu geleneklere göre doğadaki canlı-cansız herşey Tanrı'nın şanını ve sevgisini yansıtır. Bunun için, sakinlerinin herbirinin diğerleri tarafından hürmete lâyük görülmesi ve korunması gereğine binaen tabiat, bir tür kudsî karakter kazanır.

Kur'ân herşeyin bir nisbet dahilinde ve karmaşık bir denge (*mizan*) ile yaratıldığını söyler. İnsanlığa içerisinde her bireyin bizzat kendisinin de bulunduğu canlı-cansız tüm dünyaları kuşatan bu dengeyi keşfetmesi ve ardından evrenin diğer sakinlerinin yaptığı gibi kainat düzeni ve kanunlarına itaat etmesi tebliğ olunur. Tabiat, insanlığın hem maddî hem de ruhî ihtiyaçlarını sağladığına göre, insanlık gezegenlerarası ekolojik sistemde hayatı mümkün kılan tabiat güçlerinin takdirinde olmalıdır.

Hıristiyanlıkta, "İnciller Hz. İsa'yı, tabiatı tefekkür ve teemmülden ve bizleri kırlardaki çiçekler ve gökteki kuşlara uzun uzadıya, inceden inceye bakmaya ve onlarda Baba'nın varlığını ve kuşların beslenmesini ve çiçeklerin herhangi bir kiral veya kiralıçeden daha gözalıcı bir şekilde giyinmelerini temin eden amelini ve sevgisini idrak etmeye davetten hazzeder bir şekilde tasvir etmektedirler." (Fernandes 1991). Biyosferin diğer sakinleri gibi çiçekler ve kuşlar da "her yaratığın kendi kendisi olması, olgunluk ve bütünlüğünü geliştirmesi için gerekli olan geniş bir ahkâmı ihata eden Tanrı adâletinin birer âyetidirler." (a.g.e.)

Jain inancı, dünyaya ait maddî (*jiva*) ve ruhî (*ajiva*) düzenler üzerine bina edilmiştir. Bu düzende bütün tabii olaylar bu iki düzenin karşılıklı olarak etkileşmesinden meydana gelir. Burada *panchakaya* unsurları (meselâ su, hava, ateş, bitkiler ve hayvanlar) bu iki evrensel düzenin karşılıklı etkileşmesi yüzünden çok faydalı şeyler olarak yaratılmışlardır. Zerdüştlük ve Hindu geleneklerinde herşeyi kaplayan bir ruh (Zerdüştlük'te *fravashi*; Hindularda *paramatma*) hayatı birleştirir. *Vedalar*da kaosa (*antra*) karşı olarak evrensel düzen (*ṛta*) bazı yönleriyle Varuna'nın işidir. Onun kanun ve düzenine tabiattaki herşey gibi insanlık da itaat etmek zorundadır. Sik'lerin Kutsal kitabı *Guru Granth*'te de "mahlûkatın hayrete şayan çeşitliliği" methodilir (Singh 1992).

Hindu, Jain ve Budist dinlerinde insanlar kendilerinde olan ruhun ve aynı şekilde doğadaki tüm diğer şeylerin hareket kabiliyetini kendi ruhlarından aldık-

ları bilincine sahiptirler. Burada insanlığın tabiat ile olan ilişkisi, zaman zaman Hindular arasında görüldüğü üzere, ifrata götürüldüğü takdirde doğaperestlikle sonuçlanabilir.

Konfüsyüsçülükteki ilişkiler sisteminin özünde mukâbele (*Shu*) vardır. İnsanlıktan, tabiatın ve çeşitli ilişkilerden elde ettiği faydalara mukabelede bulunması beklenir. Japon Şintoizmi'nin her kolunun tabiat ile oldukça yakın bir ilişkisi vardır. Şintoların mukaddes yapıları, kırları kaplayan esrâr ve barışı ifade etmek için genellikle bâkir korular içinde inşa edilir.

Yahudi, Hıristiyan ve İslâm geleneklerine göre insanlık aslında tabiatın örgüsü içine yerleştirilmişse de, durum biraz daha farklıdır. İnsanoğlu irade-i cüziyesi ve bahşedilmiş melekeleri ile doğanın özünde olan kanunlara itaat etme ya da karşı gelme serbestisi bakımından diğer mahlûkata fâiktir. Bununla beraber insanoğlunun tabiatında varolan özellikleri doğa ve onun sakinleriyle barışık - olarak- yaratılmıştır. Tevrat'ın Tekvin Kitabı'na göre insanoğlu Tanrı'nın yansımasıdır (*reflecto Dei*). Bunun için insanoğlu hem Tanrı'nın yaratma eyleminde hem de tüm canlı varlıkların mukaddes dünyasında ortak tekâmül ettirici ve ortak yaratıcı olarak pay sahibidir. Benzer bir şekilde Kur'an da insanların adâleti, sevgiyi ve hayırhahlığı yaymak isteyen Allah'ın fitratından (*fitratullah*) yaratıldığını söyler.

İslâm'a göre insanlık, dünya ve cennetteki herşey kendisine elverişli (*mu-sahhar*) yaratılan ve böylece tabiatın nimetlerinden alabildiğine yararlanabilen bir varlık olduğu kadar gezegenler-arası ekolojik sistemin (planetary ecosystem) akıllı varisi (*halife*)dir de. Yahudilik ve Hıristiyanlığa göre Tanrı'nın muazzam kırallığı mahdut yetki gücü olan bir yönetici sıfatıyla insanlığa emanet edilmiştir. Bundan dolayı insanlığın diğer sakinlere olan üstünlüğü onu tabiat kanunlarının üstüne çıkarmaz, bilakis diğer tüm sakinlerle dengeli bir duruma getirir.

Yukarıdaki tartışmadan, insanlığın dini tecrübesinin, kâinatın bütünlüğü ve doğanın ahenk ve dengesine damgasını vurduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu tartışma ayrıca, her insanın bu düzendeki ve kendi doğasındaki incelik ve mükemmelliği takdir etmesi ve doğanın nimetlerinin keşfi ve kullanılması esnasındaki muamelelerin çevreyle uyumlu olması gereğini vurgular.

İnsan Kaynaklı Çevre Dengesizlikleri

Uzun insanlık tarihi teyid etmektedir ki, insan dünyaya geldiğinden bu yana hareketleri ifrat ile tefrit arasında gidip gelmiştir. Tarih, insanın tabiat karşısında ancak birkaç dengeli hareketini kaydetmektedir. İnsanoğlunun kabiliyetlerini kullanmaması veya kötü kullanması onu hayaletlere döndürürken tabiatı karşı saygılı hareketleri de tabiatın kulu ve tebaası olması ile sonuçlanmıştır. İnsanlık tarihi boyunca yaygın bir esaret hâli süregelmiştir. Bununla beraber, ne zaman ki günah meyveleri görüldü, insan da doğayı köleleştirmeye koyuldu. Sekülarizm,

materyalizm ve bilimcilik gibi çağdaş felsefelerin/görüşlerin tahakkümü, çağdaş insanları yalnızca insanlığını kontrol etmek için değil aynı zamanda (âdetâ bir düşman gibi görülen) tabiatı da fethetmek için kültürel bir çevre oluşturmaya sevketti.

Tabiat keşifleri ve onun güzellik ve dengesinin derin anlamlılığı, fetih düşüncesindeki insanlığı bir tabiat değerlendirmesine teşvik etmekte başarısız kaldı. Tabiata mâlikliğin artması insanlığın tabii kaynakları sömürmesine, sağlıksız stratejiler üretip uygulamasına, bilimsel küstahlıklar yapmasına ve artık bir kültür oluşturmaya yol açtı. Çağdaş insanlığa göre insanlığı, doğa diye adlandırılan altın madenin sayısız tüketicilerinin global pazarını temsil eder. Bitirici pazarlama cümbüşü güçlü milletleri, tüketicileri kontrol etmek ve tabii kaynakları sömürmek için rekabete sevketti. Şu ana kadarki sonuç ise, savaş, esaret ve kaos olmuştur.

20. yüzyıla yaklaşırken insanların bir çok büyük çaplı faaliyeti (endüstrileşme, tarım, şehirleşme ve ulaşım) durağan bir ekosistemdeki canlı-cansız tüm unsurların tabii dengesini bozma eğilimi gösteriyor. Hidrojeokimyevî (*Hydrogeochemical*) devr-i daimdeki değişiklikler, eko-sistemin enerji giriş-çıkış dengesine yapılan müdahaleler, biriken zehirli maddeler, *euthrophication*, ormansızlaştırma ve tabiatın dizginsiz bir şekilde sömürülmesinin diğer sonuçları biyosferdeki birçok dengeyi ciddi bir biçimde tehdit etmektedir. Zenginlik ve gücün bir kaç elde toplanması, neo-kolonyalizmin dönüşü, tek-kutuplu dünyanın güçlü imajı, tabii kaynakların politik kullanımı ve yalnızca bir kaç kişi adına takip edilen gelişmeci stratejiler itibarı tahkir ederek parçalayıp almakta ve insanlık tarifsiz bir yoksulluğa emanet edilmektedir.

Budist geleneğinde insanlığa dengeli bir dünya görüşünü (*madhyam marg*) takip etmeleri öğretilir. İstek olgusu insan tabiatının aslında olduğu için insanlığı tüm ıstırapların (*dukh*) sebebinin tatmin olunamaz istekler (*trişna*) olduğunu öğrenmelidir. Hinduizmde, maddileştirilmiş bu tür insan davranışları, şehvet (*kam*), intikam (*krodh*), kibir (*mad*) ve tamah (*lodh*) olarak görülür.

İnsanların dengesiz davranışının arkasında bencillik yatar. Bu bencillik, Budist dünya görüşünde Mara, *Semavi* dinlerde Şeytan ve Zerdüştlük'te Kötü Ruh'ta kimlik bulur. Hepsi de yeryüzünde düzensizliğe sebep olur. *Vedalar*daki *anrta*, Kur'ân'ın *fesad* olarak nitelediği böyle bir düzensizlik, insanlar tarafından yapılmış bir çok hareketin sonucu olarak görülür:

a) Biyosferin beş ayrı katmanındaki bozukluk yüzünden insanın ve tabii kaynakların aşırı ve hatalı kullanılmasının direkt bir sonucu: Jainizm'deki ifadeyle *panchakaya*, b) İncil'e göre ortak-tekâmül ettirici ve ortak-yaratıcı olarak insanlığın başarısızlığı, c) Kur'ân'ın *takva* olarak tanımladığı insan davranışları için takdir edilmiş sınırların ihlâli. Konfüçyüsçülüğün temel akidesine göre, insan davranışının bencil saiki, karşılıklı anlaşma halinde olunması gereken dünyayı bağlantılı bir bakış açısında görmekten insanı meneder (bağlantılı bakış açısı)

sına göre, tabiat bir ilişkiler ağıdır). Tamah, Hıristiyanlığa göre insanı, Tanrı'dan, tüm kâinattan, kendisinden ve hem-cinslerinden uzaklaştırır (Pandit 1992). Soruç olarak, tamah tarafından tahrik edilen insanoğlu, altın yumurtaların tamamını elde etmek için "altın yumurtlayan kazı" kesmeye teşebbüs etmektedir. Bu tür bir davranış, insanlığın bekâsını tehdit eden bir sonuç doğurur.

Ne enteresandır ki, tabiat, kaynaklarının sessiz bir şekilde tarumâr edilmesine seyirci kalmamaktadır. Çok sert cezalar vermektedir: savaşlar, gerginlikler, yoksulluk, âfetler, asit yağmurları, delinmiş ozon tabakası yoluyla ultraviyole ışını sağnakları, çölleşme, depremler, AIDS, kirlilik, sera etkisi, insan vücudundaki zehirli maddelerin intihar kabilinden birikmeleri, Çernobil ve benzeri nükleer kazalar, hayvan ve bitki türlerinin neslinin tükenmesi, seller, kuraklıklar ve diğer tabii musibetler. Doğa, Kartezyen ve Bacon'cu bilim anlayışı tarafından inandırıldığımız şekliyle, kendisinin insan elinde bir makine olmadığını hatırlatmaya devam etmektedir. Tabiat, bilakis, hem yaratıcı hem de düzeltici kabiliyetlere sahip olan bir bütündür. İnsanlık öyle bir dönemdedir ki, ya insan tabiat karşısındaki tutumunu değiştirecek, ya da tabiat insanlığı en acı felaketlere sürüklemeye devam edecektir.

Çevre-Ahlâkiyatı (Eco-Ethics)'nın Rolü

Dinî gelenekler, insanlığın şu anda olduğu gibi muayyen zamanlarda karşılaştığı çeşitli bunalımları çözmeye yönelik genel kurallarla doludur. Günümüzde çevre bunalımlarıyla başa çıkmak için büyük dünya dinlerinden elde edilecek bir çok sihatli prensibin mecedilmesiyle dini bir paradigma geliştirilebilir.

Çağdaş refah kavramında da ifade edildiği gibi, 'ortak mal' kavramı insanlığın dinî tecrübesinin temelidir. XXIII. Papa John 'ortak mal'ı, "insanların olgunluğa erişmelerini daha hızlı bir şekilde mümkün kılan toplumsal hayat şartlarının toplamı" diye tarif eder (John XXIII. 1961). Bu kavram, bir Hindu'nun *sarve bhavati sukhinak* diye başlayan Sanskritçe duasında: tüm mahlukatın mutluluğa kavuşması, afiyette olması ve iyileşmesi isteklerinin sözle ifadesi şeklinde tasvir edilir. Budistler canlı varlıkların durumlarının açıkça ve içten görülebilmesi için üçüncü bir göze (hem saf hem ilâhî olan Akıl Gözüne) başvurmaya ihtiyaçları olduğunu söylerler. Bu tür bir gayret fiilen bireylerin başkalarına karşı olan tavırlarını değiştirmelerine yol açabilir. Böylece "bütün canlıların mutluluğu" temin edilebilir (*anekant*). Jainizm'in kurucusu Mahavira öğretisine göre hakikat çok yönlüdür. Bundan dolayı, uyanma döneminden geçip "kurtuluş"a erişmek için, evrensel/kuşatıcı bir hayat görüşü üzerine iyice düşünülüp, şiddet karşıtlığı tüm insanlar tarafından benimsenmelidir.

Şiddet karşıtlığı derin anlamında anlaşılırsa, Commoner'in tarifine de yarıdır: Bu bunalımları çözmek için yoksulluğun hoş görülmesine, ırk ayrımına ve savaşlara karşı çıkmalıyız. Önümüzde iki seçenek vardır: ya yeryüzünün ve

toplumun tanzimi, ya da yeni bir barbarlık (Commoner 1972). Buda tarafından da öğretildiği gibi son arzu, bu bağlamda, büyük bir ilgiye mazhurdur. Ancak bu ilgi kişinin doğru görüşler, arzular, iletişim, davranış, kazanç, gayret, düşünceleri ve tefekkürü benimsemesiyle anlaşılır. Bu hayat anlayışı Cennet Yolu, Din ve ya Dharma Yolları takip edilerek kazanılır.

Zerdüş “insanın en önemli görevinin yalnızca tabiattaki değil, bütün mahlukattaki birliği korumak olduğunu” öğrettiğinden, John Hinnels, Zerdüşlüğü dünyanın ilk ekolojik dini olarak isimlendirmiştir (Sethna 1992). Zerdüşterin duaları, dağların, su akıntılarının, okyanusların, ekinin yeşil sürgünlerinin, uçan kuşların ve “Dünya Ana'nın ve onun tüm iyi yaratıklarının” övgüsüyle doludur. Zerdüş'ün çağdaş takipçileri olan Parsiler “her bir çiçeğin bir meleğe tekabül ettiğini” söylerler. Jashan törenlerinde, ateşe, suya, hayvan ve bitki kırallarına, yeryüzüne, yerdeki ve gökteki mineral ve metallere ve hatta uzayı kaplayan esîr'e saygı gösterip, yâdederler.

Bu tür unsurlar diğer dinlerde de mevcuttur. Hindulara, Yahudilere, Hıristiyanlara, Budistlere ve Sihlere tabiatın şanını yüceltmeleri telkin edilir. Takipçilerini doğaya yaklaştırması için çeşitli törenler yapılır. Yahudilerin Tu-Bishevat festivalleri ağaçların yeni yılı olarak kutlanır. Sukkoth ayını dallardan yapılmış bir barakada bir hafta boyunca yapılan bir murakabeyi gerektirirken; Shabuoth tarla ve ağaçların ilk mahsullerinin bir şükran nişanesi olarak Tanrı'ya sunulduğu ilk festivaldir. Benzer bir ekolojik bilgelik Hıristiyanların Noel ve Paskalya kutlamalarında görülür. Tekvin Kitabı'nda insanlığa, Tanrı'nın insanı balıklara, kuşlara ve tüm vahşi hayvanlara karşı sorumlu tuttuğu hatırlatılır. Böyle bir ilişki, “Erkek Kardeş Güneş” ve “Kız Kardeş Ay”a şarkı okuyan Aziz Francis olayında daha fazla dile getirilmiştir. Hıristiyanlıktaki çile anlayışı biyosferin tüm çilesini de kapsar.

Aynı şekilde Budist literatür insan yurdunun -tabiatın- korunmasıyla ilgili ayrıntılı emirlerle doludur. *Vinaya Sutra*'da ağaç dikmenin de *bhikku* (keşiş)'in sorumluluklarından olduğu anlatılır. Budist bilgeliğinde incir ağacının mümtaz bir yeri vardır. “Tüm Yaşayanların Mutluluk Duası” olarak bilinen Budist duası pek çok Budist mezhebinin takdimleri arasında merkezî bir yer tutmaktadır. Hindu ibadet ve törenleri, bazı bağlularınca tabiattaki tüm nesnelere fiilen ibadet etmeye kadar varan bir tabiat sevgisine oturtulmuştur. Sihlerin Baisakhi festivali insanlığın şükranını göstermek için tabiatta kutlanır. Çünkü Guru Nanak'ın Sihlere öğrettiğine göre, “Tanrı ağaçta uyur, hayvanda rüya görür ve insanda tecelli eder” (Singh 1992).

İslâm, mensuplarına tabiatın şanını yüceltmeyi emretmez. Bir Müslümana daha ziyade Allah'ı hamdetmede tüm mahlûkata katılması ve yeryüzünün tüm sakinlerinin bir topluluğu mevcut olup, bunların hepsinin de bir diğeri ile his birliği içinde oldukları öğretilir. Kur'ân'da karıncalar topluluğu (*ümmetu'n-neml*) övülür. Yine, Hz. Peygamber'den gelen bir hadîse göre, Allah peygamberlerin-

den birine, kendisini ısırın bir karıncanın yuvasını yıkma iznini vermemiştir. Müslümanlara meyveleri dallarını kırmadan yemeleri ve durgun suları kirletmekten kaçınmaları telkin edilir. Kıyamet yarın kopacak olsa dahi, Müslümanlar bitki (ağaç) yetiştirmeye teşvik edilir (Agwan 1992). Üstün kabiliyetlerine rağmen insanlık, kâinatın diğer üyeleri ile dengeli bir ilişki içindedir. Kur'ân insanlığın hayat ve mutluluğunda su dönüşümünün, atmosferin, sebzelelerin, okyanusların ve dağların önemini vurgular. Sonuç olarak, insanlığa tabiat karşısında takdîrî bir yaklaşım benimsemesi buyrulur.

Yukarıdaki tartışma açıkça ortaya koymaktadır ki: Çevre-ahlâkiyâtı (eco-et-hics) çok eski zaman(lar)dan beri dinî öğretilerin bir parçasıdır ve bu öğretilerin bugünkü çevre bunalımları bağlamında, çağdaş gelişmeci stratejilerle büyük ölçüde ilgisi vardır.

Bağlantılı Bakış Açısından Gelişme

Yukarıda, insanın gelişimi hakkında büsbütün farklı bir bakış açısı ortaya çıktı. Bu görüş ışığında aşağıdaki teklifler geliştirilebilir:

1. Gelişmeci plan ve stratejiler, kainat bütünlüğünün muhafaza ve tesisine hizmet etmelidir. Bunu yapmak, aşkın (fizik ötesi) düşünme telkini, tabiat-taki güzellik ve dengenin takdiri, tabii kaynakların âdil dağılımı ve düşünme metotlarının insanileştirilmesi sayesinde mümkündür.
2. Araştırma ruhu, gelişmenin araçları olan bilim ve teknoloji gözönünde bulundurularak tabii süreçleri izah etmeli ve tabiat olayları ile onların derin mânaları arasındaki ilişkileri keşfetmelidir.
3. Maddî gelişme konusundaki tek taraflı yaklaşım, tabiatın insan müdahalesinin başlıca hedefi olarak tüm canlıların mutluluk ve ortak mallarının kutsal kabul edildiği evrensel bir görüş tarafından değiştirilmelidir. Gelişmenin her aşamasında, geçici hedeflerin esenlikli bir geleceği gölgelemesine izin verilmemelidir.
4. Tek-kutuplu çıkarların en aza indirilebilmesi için, karşılıklı anlaşma prensibi tüm gelişmeci uygulamaları ihata etmelidir. Ayrıca insan emeği ve tabii kaynaklardan istifade edilirken zararı tazmin veya malı sahibine iade şartı vurgulanmalıdır.
5. Gelişmeci projeleri otoritenin çevreye dağılacağı ve insan çevresinin tabii dokusunun değerlendirileceği şekilde planlanmalıdır. Bundan da öte, gelişmeyle ilgili globalleşme projesi sağlam bir çerçeveye oturtulmalıdır.
6. Cârî jeopolitik gerginlikler, dünyadaki ahenk ve kardeşliği bozmakta ve ayrıca kullanılabilir sermayeyi askerî amaçlar, propaganda ve lobcilik gibi gelişmeci-olmayan sektörlere saptırmaktadır. Evrensel barış, uyum ve birli-

ğe ulaşabilmek için sürekli çaba sarfedilmelidir. Kaynakları insan gelişimine sakıncalı kesimlere harcamak dolaylı olarak çevre sömürsünü hızlandıracacağı için kontrol edilmelidir.

7. Politikacılar, müşavirler, finans acentaları ve insanın ilerlemesine katkıda bulunan siyasîler için dünyaca kabul görmüş bir dizi çevre-ahlâkiyatı ve özdisiplin normları planlanmalıdır. Davranış gelişimi ve halkın çevre yönetimine iştirak edebilmesi için ekolojik bilinç etrafında programlar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.
8. Mevcut ekolojik denge dikkate alındığında muhtemel gelişmeci kazanımların bir üst sınırı bulunduğu gerçeği anlaşılmalıdır. Bundan dolayı, cazip sorunun planlı gelişmeciliğin devamlılığı üzerinde kesin belirleyici bir yeri vardır. İnsanların kültürel ve maddî çevrelerinden faydalanmaya doğru çevrilen gayretler, sözkonusu bir eko-sistemde esas olan sıfır-seviyesi-eşiğine uymalıdır.

UNCED ve Ötesi

Brezilya'nın Rio de Janerio kentinde 13-14 Temmuz 1992 tarihlerinde yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişim Konferansı (The United Nations Conference on Environment and Development - UNCED) şimdiye kadar çevre konularının müzakere edilmesi özel amacına yönelik olarak dünya liderlerinin toplandığı en geniş ve en son toplantı idi. 'Yeryüzü Zirvesi' olarak da anılan bu konferans, çevre bunalımlarının başlangıcı, keyfiyeti ve yönetimi hakkında gelişmiş ve gelişmekte olan milletler arasındaki farklı anlayışların bir kere daha aydınlatılmasına sebep oldu. Uluslararası dikkatin çevre konusunda odaklanması dışında önemli başarı kaydedilmedi. Konferansta, özellikle iştirak eden ülkelerin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi gibi diğer politik konular üzerinde duruldu.

Zirveye normatif ve ideolojik bir bakış açısından bakınca yakın bir çevre felaketinin asıl sebebi hakkında dünyanın halâ dikkatli olmadığı görülüyor. Bununla beraber, konferansta kabul edilen "21. Gündem"de ise bazı yerlerdeki global çevre bunalımlarının çözümünde dinî müdahalenin önemi konu edilmektedir. Dünya Din ve Barış Konferansı gibi bazı organizasyonlar sayesinde yönlendirilen dinî âlemin sahip olduğu etki göstermektedir ki, bazı olumlu sonuçlar elde edilmiştir. 21. Gündem ve diğer bölümlerde (bkz. özellikle, bölüm 3, 35. ve 38. sayfalar; bölüm 4, 14. 19. ve 24. sayfalar [Birleşmiş Milletler 1992]) ahlâkî değerler ve geleneksel bilgi takdir edilmektedir.

Bilimsel ve teknolojik bir toplum için, ahlâkî prensiplerin ve tatbikî kanunların benimsenmesi hem profesyonelliği artıracak hem de "bilimsel bilginin devamlı tekâmülü ve kesin olmadığı gerçeğini kabullenmede" yardımcı olacaktır. 21. Gündem "çevreci ve gelişmeci ahlâkiyat hakkında millî danışma gruplarının kurulması ve desteklenmesi" ve bu konulardaki kapsamlı eğitim ve öğretimin,

program ve araştırmalarla tamamlanması hedeflerini canlandırmıştır. Bunun yanında UNCED, eğitimin çevreci, ahlâkî bilince, değerlere, davranışlara, yeteneklere ve sürekli gelişmeye uygun bir davranışa ulaşmak için, çevreci ahlâkiyatın öneminin kabulünden ayrı olarak “geleneksel bilgi”nin rolünü de benimsemiştir. 21. Gündem “kurumsal bilginin bulguları ile farklı kültürlerin yerli bilgilerini ilişkilendirmek için metotlar geliştirmeye” olan ihtiyaçı vurgular. “Bu ilişkiler yerel düzeylerde geliştirilmeli ve yerli grupların geleneksel bilgisi ile günümüz bilimi arasındaki mutabık ilişkiler üzerinde yoğunlaşmalıdır.” Başka bir yerde ise “yerel yaklaşımları içeren alternatif stratejiler” geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaktadır.

Belli ki, dünya ahlâkî bir görüşten kaynaklanan bazı alternatif modeller üzerinde düşünecektir. Bu bunalımları çözmeyi amaçlayan inanç-içi ve inançlar-arası gayretler sayesinde bu tür modeller bir yer edineceklerdir. Tüm bu geçiş noktaları sayesinde, dünyadaki dinî cemaatler, özellikle İşlâm'ın haşatın birliği doktrini olan *tevhid* ümmeti, süregelen insanî çabaları destekleyen sağlam bir hayat sistemi oluşturmadaki hünerini göstermelidir.

KAYNAKLAR

- Agwan, A. R. “The Environmental Concern of Islam.” New Delhi: Institute of Objective Studies, 1992.
- Commoner, Barry. *The Closing Circle*, London: Jonathan Cape, 1972.
- Fernandes, Archbishop Angelo. “The Ecological Crisis and the Search for Peace.” New Delhi: World Conference on Religion and Peace, 1991.
- John XXIII. *Master et Meğistra* (Christianity and Social Progress: Encyclical Letter of Pope John XXIII, 15 May 1961), Ed. Donald R. Champion and Eugene K. Culhane. New York: The American Press, 1961, No. 65.
- John Paul II. “Centesimus Annus (Commemorating the Century of Rerum Novarum and Addressing Social Questions in Contemporary Perspective: Encyclical Letter of Pope John Paul II, 1 May 1991),” *The Pope Speaks: The Church Documents Bimonthly*, Vol. 36, No. 5 (September-October 1991).
- Nasr, Seyyed H. “Islam and the Environmental Crisis.” *MAAS Journal of Islamic Science*, Vol. 6, No. 2 (July-December 1990).
- Pandit, Motilal. “A Christian Understanding of Nature.” *Religion, Nature and Survival*,

New Delhi: Inter-Religious Forum for Communal Harmony, 1992.

Sethna, A. M. "Zoroastrianism and the Protection of Nature." *Religion, Nature and Survival*, New Delhi: Inter-Religious Forum for Communal Harmony, 1992.

Singh, Mohinder. "Conservation of Nature: The Sikh Perspective." *Religion, Nature and Survival*, New Delhi: Inter-Religious Forum for Communal Harmony, 1992.

Skolimowski, Henryk. *Dancing of Shiva in the Ecological Age*. New Delhi: Clarion Press, 1991.

United Nation Conference on Environment and Development, 1990. Document no. Conf. A/51, English, part 3 ve 4.

Çeviren: Akif Demirci

MEHMED SELÂHADDİN BEY'İN HÂTİRALARI:

İttihad Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim

13 x 19.5, 155 sh., 2. baskı, 30.000 TL.

İNKILÂB YAYINLARI

Fevzipaşa Cad. Kubilay Sk. No: 12 Fatih, İstanbul Tel: (212) 521 57 76 - 524 44 99